

ŁUKASZ WŁODARSKI* – LUBLIN

[Recenzja]: Sławomir Józwiak, Adam Szweda, *Dwór wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego w Malborku. Siedziba i świeckie otoczenie średniowiecznego władcy zakonnego*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2022, ss. 375, ISBN 978-83-231-4630-8

Autorzy recenzowanej pozycji od lat związani są z Instytutem Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Sławomir Józwiak w swojej bibliografii zgromadził dotychczas liczne publikacje traktujące o historii zakonu krzyżackiego w Prusach, ze szczególnym uwzględnieniem badań nad dziejami, organizacją i historią zamków krzyżackich. W swoich badaniach skupiał się również na dziejach lewantyńskich zakonów rycerskich i historii wypraw krzyżowych¹. Natomiast zainteresowania naukowe Adama Szwedy koncentrowały się jak dotąd na genealogii rycerstwa polskiego, średniowiecznej dyplomacji (ze szczególnym uwzględnieniem relacji polsko-krzyżackich) oraz edycji źródeł historycznych². Co

---

* Łukasz Włodarski – dr historii, Centrum Studiów Mediewistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: wlodarski24@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8615-1835>

¹ Zob. np.: S. Józwiak, *Powstanie i rozwój struktury administracyjno-terytorialnej zakonu krzyżackiego na Kujawach i w ziemi chełmińskiej w latach 1246-1343*, Toruń 1997; tenże, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228-1410*, Toruń 2001; tenże, *Na tropie średniowiecznych szpiegów. Wywiad i kontrwywiad w polsko-litewsko-krzyżackich stosunkach politycznych w XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Inowrocław 2005; S. Józwiak, J. Trupinda, *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309-1457)*, Malbork 2019.

² Por. A. Szweda, *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001; tenże, *Technika i organizacja dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach 1386-1454*, Toruń 2009; *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Spory i sprawy pomiędzy Polską a Zakonem Krzyżackim. Akta postępowania przed wysłannikiem papieskim Antonim Zeno z Mediolanu w latach 1422-1423*, wyd. S. Józwiak, A. Szweda, S. Szybkowski, red. A. Szweda, Toruń 2015 (dalej: *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*); *Dokumenty pokoju brzeskiego między Polską i Litwą a zakonem krzyżackim z 31 grudnia 1435 roku*, wyd. A. Szweda, M. Hlebionek, S. Szybkowski, Toruń 2021.

istotne, monografia dworu wielkich mistrzów nie jest pierwszą publikacją, której (współ)autorami są toruńscy naukowcy. Warto podkreślić, iż wspomniani badacze niejednokrotnie współpracowali ze sobą przy różnego typu projektach dotyczących historii zakonu krzyżackiego w Prusach³.

Recenzowana praca składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów oraz zakończenia. Ponadto posiada ona spis treści, wykaz stosowanych skrótów, bibliografię oraz obszernie streszczenie w języku niemieckim. We wstępie (s. 11-40) omówione zostały niektóre definicje dworu zaczerpnięte przede wszystkim z literatury francusko- oraz niemieckojęzycznej. Przedstawiono także dwa najstarsze modele średniowiecznych dworów monarszych – francuski i angielski – uwzględniając przy tym transformacje urzędów dworskich, jakie zachodziły na przestrzeni wieków. Na uwagę zasługuje zwłaszcza model francuski, który według badań powielany był w ówczesnych państwach Europy (por. s. 23). Relatywnie niewiele miejsca zajęło autorom przybliżenie dworów papieskich i kardynalskich (s. 24-25, 45-47). Wspomniano także o specyfice dworu wielkiego mistrza, który wynikał z faktu, że był on zarazem księciem kraju i głową instytucji kościelnej – zakonu krzyżackiego. Warto również wskazać, że na potrzeby pracy autorzy definiowali otoczenie wielkich mistrzów głównie w nawiązaniu do prac Bożeny Czwojdrak i Marka Ferencza. Tradycyjnie, we wstępie nie zabrakło także omówienia stanu zachowania źródeł oraz zreferowania stanu badań.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Ustrój państwa zakonu krzyżackiego w Prusach* (s. 41-77) został podzielony na sześć podrozdziałów. W pierwszym z nich (*Wielcy mistrzowie. Zakres władzy, tytułatura, reprezentacja, prestiż*, s. 42-60) przedstawiono zasady elekcji wielkich mistrzów oraz ich kompetencje. Nie zabrakło miejsca na omówienie herbu tychże dostojników, a także ich tytułatury (zwłaszcza w oparciu o instrumenty notarialne i numizmaty). W tym miejscu autorzy skupili się na próbie ukazania wielkich mistrzów jako władców terytorialnych oraz udowodnienia ich władzy książęcej nad zarządzanym obszarem. Poruszona została także kwestia wymiany prezentów pomiędzy dworami różnych władców. Z jednej strony stanowiło to wyznacznik pozycji wielkich mistrzów na „arenie

³ Por. S. Józwiak, A. Szweđa, *List starosty bydgoskiego Janusza Brzozogłowego do wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera z 27 maja 1418 roku. Przyczynek do przygranicznych stosunków polsko-krzyżackich w końcu drugiej dekady XV wieku*, „Zapiski Historyczne”, 70 (2005) nr 2-3, s. 125-134; ciż, *Przed „wielką wojną”. Polsko-krzyżacka rozgrywka w czerwcu-wrześniu 1409 roku*, „Roczniki Historyczne”, 73 (2007) s. 139-164; ciż, *Dyplomatyczna aktywność rycerza Janusza Stembarskiego z Sokolowa w politycznych stosunkach polsko-krzyżacko-litewskich w pierwszej połowie XV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (2009) nr 1, s. 3-20; S. Józwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweđa, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409-1411*, Malbork 2010; S. Józwiak, A. Szweđa, *Dokument potwierdzający prawe pochodzenie mieszczanina chełmińskiego Mikołaja z 17 maja 1441 roku*, „Rocznik Grudziądzki”, 19 (2011) s. 273-276; *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*; S. Józwiak, A. Szweđa, *Dossier niedoszedłego polsko-krzyżackiego zjazdu sądowego w Nieszawie w 1450 roku*, w: *Homini, qui in honore fuit*, red. A. Dobrosielska, A. Pluskowski, S. Szczepański, Olsztyn 2020; S. Józwiak, A. Szweđa, *Die weltlichen Hoffbeamten der Hochmeister in Marienburg vom 14. bis zur ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Kämmerer und Unterkämmerer*, w: *Deutschordensgeschichte aus internationaler Perspektive. Festschrift für Udo Arnold zum 80. Geburtstag*, hrsg. R. Czaja, H. Houben, Weimar 2021, s. 137-150.

międzynarodowej”, z drugiej zaś luksus był przejawem szeroko rozumianej kultury dworskiej. Kolejne podrozdziały traktują o organizacji władztwa krzyżackiego. Opisane zostały m.in. kompetencje krzyżackich dygnitarzy: wielkiego komtura, marszałka, szpitalnika, szatnego oraz skarbnika, którzy początkowo rezydowali przy wielkim mistrzu (*Dostojnicy – dygnitarze krzyżaccy*, s. 61-63). Następnie omówiono rolę kapituły zakonnej oraz przedstawiono proces wykształcenia się tzw. rady wielkiego mistrza (*Kapituły*, s. 63-65). Ukazane zostały również materialne podstawy egzystencji władz krzyżackich, gdzie zwrócono szczególną uwagę na ich dochody (*Dochody krzyżackich władz centralnych*, s. 65-69), jak i wydatki (*Wydatki krzyżackich władz centralnych*, s. 70-73). Ostatni podrozdział poświęcony został udziałowi społeczeństwa w rządach nad władztwem krzyżackim. W tym miejscu warto podkreślić, że do początku XV wieku Krzyżacy posiadali prawną i ekonomiczną przewagę nad innymi grupami społecznymi i *de facto* nie dopuszczali mieszczaństwa i rycerstwa do władzy. Wyraźnie dostrzegalny był brak możliwości zrobienia realnej kariery przez przedstawicieli przywołanych wyżej grup (*Udział społeczeństwa w rządach*, s. 73-77).

W rozdziale drugim (*Powstanie, rozbudowa i układ przestrzenny rezydencji wielkich mistrzów na zamku malborskim*, s. 79-145) skupiono się na wątku rezydencjonalnym. W kolejnych podrozdziałach – na podstawie źródeł pisanych – doprecyzowana została datacja powstania pałacu wielkich mistrzów (przed 1332 rokiem) oraz pomieszczeń w nim się znajdujących (*Malborska siedziba wielkich mistrzów przed połową XIV w.*, s. 79-96; *Malborska siedziba wielkich mistrzów po połowie XIV w.*, s. 96-104). Autorzy próbowali również – tam gdzie to możliwe – podać lokalizacje tychże pomieszczeń, ich przeznaczenie oraz wyposażenie. I tak, przykładowo ustalono, iż Wielki Refektarz powstał przed 1337 rokiem (*Nazewnictwo i rozmieszczenie pomieszczeń mieszkalnych i użytkowych w układzie przestrzennym drugiego „pałacu”*, s. 104-140). Niewielki ustęp został poświęcony malarstwu ściennemu, w tym przedstawieniom heraldycznym, a także rzeźbie (*Malarsko-rzeźbiarski wystrój malborskiej siedziby wielkich mistrzów*, s. 140-145).

Kolejny rozdział, zatytułowany *Otoczenie, dwór i świeccy urzędnicy wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego* (s. 147-272), prezentuje sylwetki osób świeckich związanych z dworami wielkich mistrzów. Autorzy kolejno opisują dienerów (młódź szlachecką) pochodzących głównie z obszarów Rzeszy Niemieckiej, Prus, jak również ziemi dobrzyńskiej, którzy na wielkomistrzowskich dworach szukali ogłady, nauki dobrych manier, a w niektórych przypadkach także nauki języka niemieckiego (*Dienerzy w otoczeniu wielkich mistrzów*, s. 147-197). Ponadto poruszone zostały takie kwestie, jak uposażenie czy zakwaterowanie młodych szlachciców. Co istotne istniały również miejsca, w których przebywali dienerzy w podeszłym wieku lub ci, których zmogła choroba (*Zakwaterowanie i utrzymanie dienerów zwierzchników Zakonu*, s. 197-200). Osobny ustęp poświęcony został urzędom komornika i podkomornika, którzy należeli do grona najbliższych współpracowników zwierzchników zakonu. Ich zadaniem było zarządzanie finansami wydzielonymi z kasy centralnej na prywatne potrzeby wielkich mistrzów. Ponadto sprawowali oni nadzór nad przedmiotami luksusowymi oraz bronią, a niekiedy mieli oni do spełnienia misje dyplomatyczne (*Świeccy urzędnicy dworscy wielkich*

mistrzów – komornicy, podkomornicy, s. 200-225). Natomiast pozostali urzędnicy dworscy, tzn. ochmistrz, podczaszy, stolnik, krajczy i sędzia dworu, zostali potraktowani już zbiorczo. Wynikało to z faktu, że poświadczenia źródłowe dotyczące osób sprawujących wspomniane urzędy są bardzo ubogie, a co za tym idzie autorzy nie byli w stanie do końca rozpoznać ich kompetencji. (*Pozostali klasyczni urzędnicy dworscy w otoczeniu wielkich mistrzów*, s. 226-245). W otoczeniu wielkich mistrzów przebywali również heroldowie zarówno „krzyżacy”, jak i ci przybyli z obcych dworów zachodnioeuropejskich (*Heroldowie*, s. 245-267), a także prywatni lekarze wielkich mistrzów (*Lekarze*, s. 267-272).

W kolejnych trzech rozdziałach – w stosunku do tych wcześniejszych nieporównywalnie szczuplejszych pod względem objętości – autorzy skupili się na kwestiach dworskich w nieco szerszej perspektywie. I tak w rozdziale czwartym toruńscy historycy dowiedli, że swoje rezydencje oraz świeckie otoczenie (w tym urzędników) posiadali także inni krzyżacy dostojnicy. Chodzi tu o wielkich komturów i skarbników (*Dienerzy i świecki personel innych malborskich dostojników krzyżackich*, s. 273-282; podrozdziały – *Siedziba i świeckie otoczenie wielkich komturów*, s. 274-278 oraz *Siedziba skarbników malborskich i ich świeckie otoczenie*, s. 274-282). W następnym rozdziale skupiono się na artystach przebywających na dworach wielkich mistrzów. Do nich zaliczyć możemy muzykantów, kuglarzy, błaznów, mówców, pieśniarzy, aktorów i śpiewaków. Warto wspomnieć, że w źródłach notowana była również obecność karłów, którzy – przynajmniej częściowo – mogli odgrywać rolę błaznów (*Życie i obyczaje dworskie*, s. 283-312). Szeroko rozumianej kultury dworskiej dotyczył również ostatni rozdział, który traktował o przyjmowaniu na dworze wielkich mistrzów gości i poselstw z innych państw (*Goście*, s. 313-323). Monografię wieńczy *Zakończenie* (s. 325-334), gdzie zebrano najważniejsze tezy dotyczące omawianej problematyki.

Recenzowana praca wpisuje się w nurt badań nad dworami i rezydencjami możnowładczymi, które od wielu już lat prowadzone są w Europie Zachodniej. Przykładem takich inicjatyw są chociażby niemieckie projekty: „Hof und Residenz im spätmittelalterlichen Deutschen Reich (1200-1600)” i „Residenzstädte im Alten Reich (1300-1800)”⁴, a także wzorowany na pierwszym z nich czeski projekt „Dvory a rezidence ve středověku”⁵. Tematyka ta doczekała się również recepcji na gruncie nauki polskiej⁶. Do niewątpliwych mankamentów recenzowanej publikacji książkowej należy brak indeksu osobowo-geograficznego (a przynajmniej osobowego), który znacznie ułatwiłby wyszukiwanie żądanych treści. W tej sytuacji ewentualnym substytutem indeksu mogłoby być stworzenie spisu urzędników dworskich i dworzan, który powinien przyjąć charakter aneksu zamieszczonego na końcu

⁴ Szerzej na temat obu projektów zob. <https://adw-goe.de/forschung/abgeschlossene-forschungsprojekte/akademienprogramm/hof-und-residenz> (dostęp: 31.10.2022) oraz <https://adw-goe.de/forschung/abgeschlossene-forschungsprojekte/akademienprogramm/residenzstaedte> (dostęp: 31.10.2022).

⁵ Por. www.dvory-a-rezidence.cz (dostęp: 31.10.2022).

⁶ Relatywnie niedawno został utworzony Zespół do Badań nad Dworami i Elitami Władzy przy Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk. Por. <https://ihpan.edu.pl/struktura/zaklady-naukowe/zespoldo-badan-nad-dworami-i-elitami-wladzy/> (dostęp: 31.10.2022).

książki. Kolejną wadą publikacji jest brak jakichkolwiek ilustracji lub schematów. Jest to o tyle istotne, że autorzy w pierwszym i drugim rozdziale poruszają odpowiednio zagadnienia związane m.in. z przedstawieniem herbu wielkich mistrzów oraz topografią malborskiego zamku. W każdym z tych przypadków umieszczenie grafik znacznie ułatwiłoby percepcję treści. Pewien niedosyt wzbudza również ograniczenie się toruńskich historyków jedynie do opisu świeckiego otoczenia wielkich mistrzów, eliminując tym samym ze swych rozważań duchowieństwo. Niewątpliwie poszerzenie tematyki o aspekty związane z osobami duchownymi, które przebywały u boku zwierzchników zakonu krzyżackiego dopełniłyby obraz wielkomistrzowskiego dworu, co jednak musi pozostać postulatem na przyszłość. W mojej ocenie warto by było również podjąć się porównania dworów wielkich mistrzów z dworami biskupimi, zwłaszcza biskupów niemieckich. Wszak tamtejsi hierarchowie również byli władcami terytorialnymi (oczywiście w innej skali niż wielcy mistrzowie), a ponadto znaczna część zakonników wywodziła się z terenów Rzeszy. Niezależnie od powyższych zastrzeżeń monografia pióra S. Józwiak i A. Szweida stanowi wypełnienie istotnej luki w historiografii polskiej. Publikacja ta stanowi także bardzo ważny punkt odniesienia dla badań nad dworami monarszymi i w pewnej mierze również nad dworami kościelnymi na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej.

Słowa kluczowe: dwór; rezydencja; Malbork; Prusy; zakon krzyżacki

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Dokumenty pokoju brzeskiego między Polską i Litwą a zakonem krzyżackim z 31 grudnia 1435 roku*, wyd. A. Szweida, M. Hlebionek, S. Szybkowski, Toruń 2021.
- Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Spory i sprawy pomiędzy Polską a Zakonem Krzyżackim. Akta postępowania przed wysłannikiem papieskim Antonim Zeno z Mediolanu w latach 1422-1423*, wyd. S. Józwiak, A. Szweida, S. Szybkowski, red. A. Szweida, Toruń 2015.

Opracowania

- Józwiak Sławomir, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228-1410*, Toruń 2001.
- Józwiak Sławomir, Kwiatkowski Krzysztof, Szweida Adam, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409-1411*, Malbork 2010.
- Józwiak Sławomir, *Na tropie średniowiecznych szpiegów. Wywiad i kontrwywiad w polsko-litewsko-krzyżackich stosunkach politycznych w XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Inowrocław 2005.
- Józwiak Sławomir, *Powstanie i rozwój struktury administracyjno-terytorialnej zakonu krzyżackiego na Kujawach i w ziemi chełmińskiej w latach 1246-1343*, Toruń 1997.

- Jóźwiak Sławomir, Szweda Adam, *Die weltlichen Hofbeamten der Hochmeister in Marienburg vom 14. bis zur ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Kämmerer und Unterkämmerer*, w: *Deutschordensgeschichte aus internationaler Perspektive. Festschrift für Udo Arnold zum 80. Geburtstag*, hrsg. R. Czaja, H. Houben, Weimar 2021, s. 137-150.
- Jóźwiak Sławomir, Szweda Adam, *Dokument potwierdzający prawe pochodzenie mieszkańca chełmińskiego Mikołaja z 17 maja 1441 roku*, „Rocznik Grudziądzki”, 19 (2011) s. 273-276.
- Jóźwiak Sławomir, Szweda Adam, *Dossier niedoszedłego polsko-krzyżackiego zjazdu sądownego w Nieszawie w 1450 roku*, w: *Homini, qui in honore fuit*, red. A. Dobrosielska, A. Pluskowski, S. Szczepański, Olsztyn 2020.
- Jóźwiak Sławomir, Szweda Adam, *Dyplomatyczna aktywność rycerza Janusza Stembarskiego z Sokolowa w politycznych stosunkach polsko-krzyżacko-litewskich w pierwszej połowie XV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (2009) nr 1, s. 3-20.
- Jóźwiak Sławomir, Szweda Adam, *List starosty bydgoskiego Janusza Brzozogłowego do wielkiego mistrza Michała Kűchmeistra z 27 maja 1418 roku. Przyczynek do przygranicznych stosunków polsko-krzyżackich w końcu drugiej dekady XV wieku*, „Zapiski Historyczne”, 70 (2005) nr 2-3, s. 125-134.
- Jóźwiak Sławomir, Szweda Adam, *Przed „wielką wojną”. Polsko-krzyżacka rozgrywka w czerwcu-wrzeźniu 1409 roku*, „Roczniki Historyczne”, 73 (2007) s. 139-164.
- Jóźwiak Sławomir, Trupinda Janusz, *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309-1457)*, Malbork 2019.
- Szweda Adam, *Technika i organizacja dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach 1386-1454*, Toruń 2009.
- Szweda Adam, *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001.

Netografia

- <https://adw-goe.de/forschung/abgeschlossene-forschungsprojekte/akademienprogramm/hof-und-residenz> (dostęp: 31.10.2022).
- <https://adw-goe.de/forschung/abgeschlossene-forschungsprojekte/akademienprogramm/residenzstaedte> (dostęp: 31.10.2022).
- <https://ihpan.edu.pl/struktura/zaklady-naukowe/zespol-do-badan-nad-dworami-i-elitami-wladzy/> (dostęp: 31.10.2022).
- www.dvory-a-rezidence.cz (dostęp: 31.10.2022).